

STOP
sexТИНГ

Рекомендації щодо онлайн-безпеки для педагогічних працівників

Уповноважений Президента
з прав дитини

Інформаційно-освітня кампанія #Stop_sexтинг створена у 2018 році з метою захисту українських дітей від сексуального насильства в Інтернеті.

Дізнайтесь більше про #stop_sexтинг на <https://stop-sexting.in.ua/> та долучайтесь до наших соціальних мереж:

Facebook: <https://www.facebook.com/stopsextingua/>

Instagram: <https://www.instagram.com/stopsexting.ua>

Чат-бот <https://t.me/StopSextingBot>

YouTube <https://www.youtube.com/StopSextingUkraine>

Над текстом працювали:

Анастасія Дьякова - радниця з питань безпечного Інтернету для кожної дитини при Віце-прем'єр-міністрі - Міністрі цифрової трансформації України, координаторка програм із захисту дітей від насильства, засновниця освітнього проєкту [#stop_sexтинг](#)

Тамара Береговська - радниця міністра, Міністерство освіти і науки України

Аліна Касілова - менеджерка навчальної діяльності проєкту [#stop_sexтинг](#), психологиня

Поліна Кликова - керівниця проєкту [#stop_sexтинг](#), експертка з захисту прав дітей (надання юридичної довідки щодо прав та обов'язків учасників освітнього процесу онлайн)

Олександр Татарінов - психолог проєкту ДоброPhone: STOP кібербулінг (надання експертного матеріалу щодо кібербулінгу)

Олена Ходорчук - менеджерка проєкту ДоброPhone: STOP кібербулінг (надання експертного матеріалу щодо кібербулінгу)

Загальна редакція:

Аліна Касілова - менеджерка навчальної діяльності проєкту [#stop_sexтинг](#), психологиня

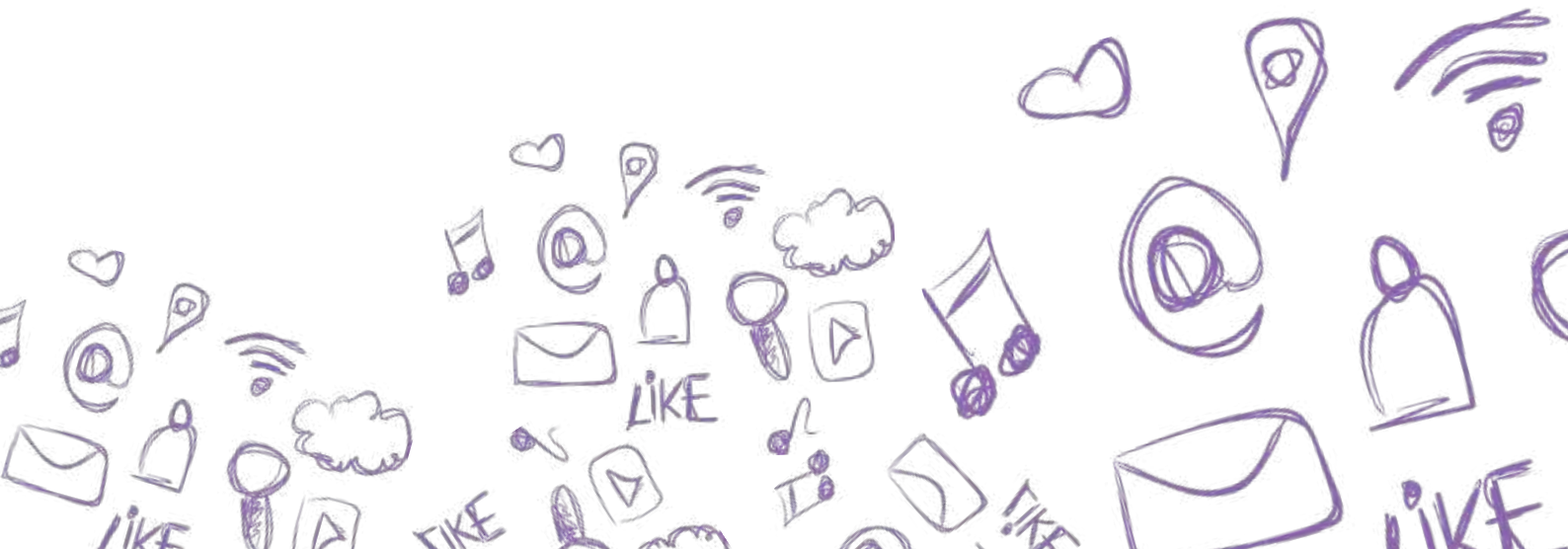
Рецензент:

Оксана Савицька - державна експертка директорату дошкільної, позашкільної та інклюзивної освіти Міністерства освіти і науки України.

© [#stop_sexтинг](#), 2020

Всі права застережено.

При передруку матеріалів довідника, в тому числі їх фрагментів, посилання на авторів є обов'язковим.

Зміст

- 4..... Вступ
- 7..... Загальна інформація для педагогічних працівників щодо розповсюджених ризиків онлайн
 - 7..... секстинг
 - 9..... сексторшен
 - 10..... онлайн грумінг
 - 12..... кібербулінг
 - 13..... порнографічний контент
 - 15..... інші ризики: надмірне захоплення онлайн іграми
- 17..... Ознаки того, що дитина має небезпечну взаємодію в онлайні
- 18..... Як говорити з дитиною, яка зазнала ризику онлайн
- 20..... Принципи реагування педагогічних працівників
 - 20..... 6 правил, які є актуальними у будь-якій ситуації
 - 21..... секстинг
 - 23..... сексторшен та онлайн грумінг
 - 25..... кібербулінг
- 27..... Рекомендації для педагогічних працівників щодо бесіди з учнями
- 30..... Законодавство України щодо безпеки учнів онлайн

Вступ

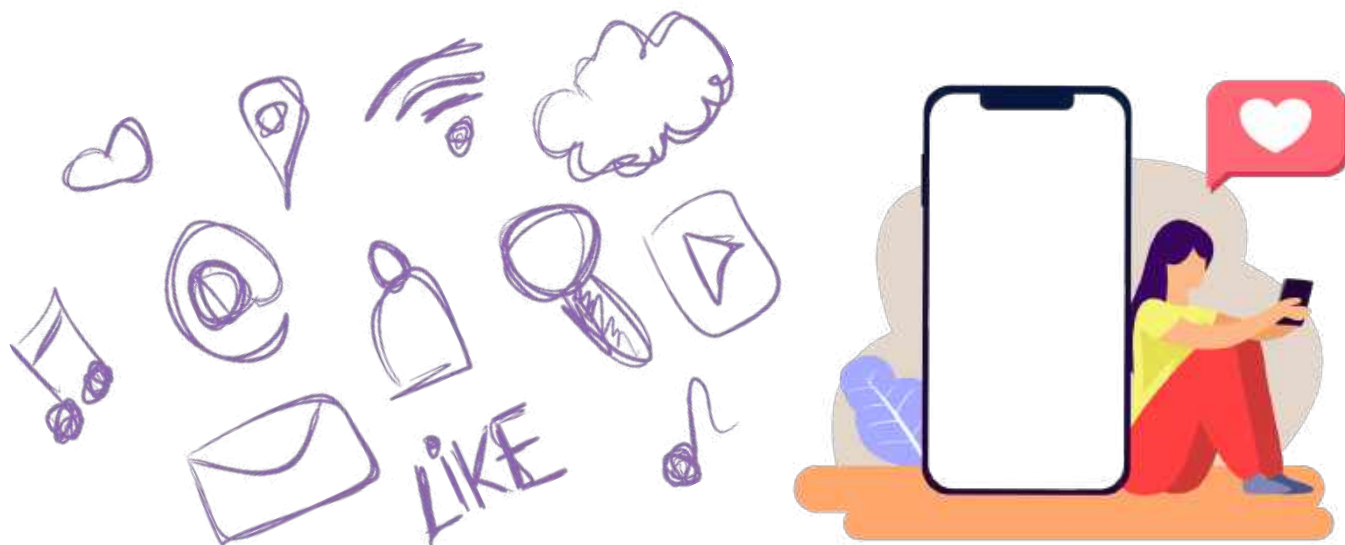
У школах України навчається близько 4 мільйонів дітей. [1]
96% дітей від 10 років – активні користувачі Інтернету. [2]
67% дітей зазначають, що стикалися в Інтернеті з матеріалами, які їх засмутили. [3]
Тож, більше половини дітей, які активно користуються Інтернетом, є незахищеними в мережі.

Згідно з результатами опитування Інтернет асоціації України, проведеного протягом лютого 2017 р., частка інтернет - користувачів серед людей віком 15-29 років в Україні сягнула 97 %. [4] Використовуючи домашній комп'ютер або портативний пристрій, наприклад смартфон або планшет, підлітки можуть «подорожувати» віртуальним світом. Вони мають можливість шукати інформацію, грати в комп'ютерні онлайн-ігри, поширювати різноманітні аудіо- та відеоматеріали, здійснювати покупки, спілкуватися з друзями та незнайомими людьми, створювати собі сторінки в соціальних мережах, використовуючи унікальні нікнейми, які слугують їхнім особистим ідентифікатором. Використовуючи Інтернет для спілкування у соціальних мережах, підлітки можуть зіштовхнутися з різноманітними ризиковими чинниками, такими як:

- Ризик взаємозв'язку: доступність персональної інформації для зворотного зв'язку.
 - Ризик переконання: онлайн-досвід може впливати на особисту діяльність.
 - Ризик постійності: публікації залишаються в Інтернеті назавжди.
 - Ризик експлуатації: особиста інформація може приносити користь іншим.
 - Ризик обману: існує велика кількість дезінформації та викривлення даних.
 - Ризик віктимізації: інші користувачі можуть використовувати персональну інформацію проти людини, яка її оприлюднила.
 - Ризик звикання: повторне використання може створити залежну поведінку.
 - Ризик ізоляції: онлайн-взаємодія може зменшити спілкування та соціалізацію в реальному світі.
 - Ризик імпульсу: в Інтернеті легко сказати те, що не було би сказане особисто.[4]
- У результаті порівняння спілкування у віртуальному й реальному світах, отримані такі результати: 17,5% хлопчиків та 14,5% дівчат зазначили, що в Інтернеті легше

говорити про секрети, ніж віч-на-віч. Кожен п'ятий хлопчик 13 і 15 років зазначив, що говорити про секрети в Інтернеті легше, ніж віч-на-віч. Про те саме повідомила більшість дівчат 11 і 13 років (15,4% та 16,6% відповідно).

За результатами опитування кожен п'ятий респондент (19,5%) погодився, що говорити про особисті почуття в Інтернеті легше, ніж віч-на-віч. Серед вікових груп виокремлюються 15-річні хлопчики і 13-річні дівчата (про таку легкість повідомили 23,6% та 22,1% відповідно). Відповіді учнівської молоді істотно не відрізнялися за типом населеного пункту й типом закладу освіти. 15,2% хлопчиків та 12,9% дівчат зазначили, що згодні з твердженням, що в Інтернеті легше говорити про свої проблеми, ніж віч-на-віч. [4]

Згідно із дослідженням медіаграмотності та інформаційної безпеки підлітків, проведеним Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України в травні-червні 2018 року у регіонах України, опитані відзначили такі відомі їм загрози в Інтернеті:

16 % – залякування, погрози завдати шкоди;

7 % – спілкування з незнайомими людьми з небажаними наслідками, наприклад, небезпечні зустрічі з ними в реальності;

6 % – спонукання до насильства, агресії, підбурювання нетерпимого ставлення до інших.

Педагогічні працівники повідомляють про те, що і в мегаполісах, і в маленьких містах адміністрація закладів освіти стикається з ситуаціями онлайн ризиків, в які потрапляють діти та підлітки, а саме кібербулінг, шантаж, здирництво, пошук та вивчення невідповідних віку матеріалів, а також надсилання учнями своїх оголених фото. Педагогічні працівники не завжди мають достатньо знань та навичок, як діяти в таких ситуаціях. Згідно соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» [4] 43,5% учнів дуже довіряють своїм викладачам/вчителям, а значить – прийдуть до них за допомогою у критичній ситуації.

Загальна інформація для педагогічних працівників щодо розповсюджених ризиків онлайн

1. Секстинг

Секстинг — це обмін власними фото-, відео- та текстовими матеріалами інтимного характеру, із застосуванням сучасних засобів зв'язку: мобільних телефонів, електронної пошти, соціальних мереж.

Статистика

В Україні наразі немає статистичних даних щодо секстингу, але відповідно до світової статистики:

секстинг поширений серед 22% дівчат підлітків та 18% хлопців підлітків, що складає 20% підлітків всього світу.

71% дівчат та 67% хлопців, які поширюють свої оголені фото, кажуть про те, що вони займаються секстингом зі своїм хлопцем/своєю дівчиною;

15% підлітків надсилають такий матеріал тому, кого вони знають виключно в онлайні;

25% дівчат підлітків та 33% хлопців підлітків отримували інтимні фото, які хтось їм переслав і вони були призначені комусь іншому;

29% підлітків вважають такий контент прийнятним у відносинах;

23% дівчат підлітків та 24% хлопців підлітків зізнаються, що їхні друзі змусили поширити такий матеріал;

52% дівчат надсилають інтимні фото, як "подарунок" для свого хлопця;

34% підлітків використовують поширення інтимних фотографій, як спосіб відчувати свою сексуальність.

Причини

1) Доступність гаджетів

Будь-яка дитина може надіслати своє зображення, якщо в неї є пристрій з камерою та доступ до Інтернету. Таким чином діти досліджують власну сексуальність. Для підлітків це на перший погляд виглядає безпечніше, ніж справжній секс.

2) Особливість підліткового віку і брак уваги з боку дорослих

Відтак діти шукають уваги у соціальних мережах. Через сучасні тенденції відбувається гіперсексуалізація поведінки – бажання виглядати відверто та спокусливо.

3) Брак знань щодо можливих наслідків віртуальних стосунків

Оскільки секстинг може бути частиною побудови довіри в онлайн середовищі, особливо між підлітками: “я надішлю тобі відверті фото, щоб показати, що довіряю тобі”. Але людина може зловживати такою довірою, про що підлітки не замислюються. Секстинг може бути частиною шантажу: “якщо не надішлеш фото, значить ти мені не довіряєш, тож давай розірвемо наші стосунки”.

Трапляється, що юнаки та дівчата створюють в соціальних мережах групи з непристойними назвами, куди з помсти викладають інтимні світлини однолітків.

Наслідки

На перший погляд, це може здаватися жартом, проте наслідки секстингу для дитини можуть бути небезпечними. Навіть якщо фото не були опубліковані та залишаються таємницею, дитина постійно перебуває в надзвичайно пригніченому стані: переживає, що її приватні світлини побачать та опублікують сторонні люди, що вона стане об'єктом знущань з боку однолітків.

Стан дитини ускладнюється й тим, що їй важко та соромно зізнатися у такому вчинку дорослим, хоча саме їхня участь важлива для вирішення цієї проблеми. Однак дуже часто світлини та відеопотрапляють в Інтернет, де швидко й безконтрольно розповсюджуються між користувачами (у соціальних мережах та чатах класу), що призводить до кібербулінгу дитини – цькування через сучасні засоби комунікації. Розповсюдження таких матеріалів може призвести до переслідування дитини в учнівському колективі, виникнення проблем в освітньому процесі.

Такі дії загрожують психічному здоров'ю дитини, підривають її довіру до оточуючих, створюють проблеми в побудові стосунків у майбутньому, можуть стати причиною втечі з дому та спроб покінчити життя самогубством. Окрім того, секстинг може стати серйозною перешкодою для самореалізації у дорослому житті (під час навчання чи пошуку роботи), оскільки роботодавці можуть побачити світлини у відкритому доступі в мережі.

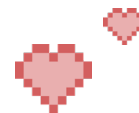

Повністю ж видалити будь-яку інформацію, розповсюджену в мережі, практично неможливо. Крім того, ці фото можуть потрапити на сайти з дитячою порнографією.

На жаль, нині випадки підліткового секстингу — сумна реальність для України, і діти все частіше потрапляють в ситуації, коли їх фото безконтрольно розповсюджуються. Діти часто не розуміють зв'язок між реальним та віртуальним життям, а також не знають про наявність ризиків, зумовлених секстингом. Для попередження та вирішення цієї проблеми необхідна співпраця батьків, педагогічних працівників, дітей та поліції.

2. Сексторшен

Сексторшен – це налагодження незнайомцями довірливих стосунків в Інтернеті з метою отримання приватних матеріалів, шантажування ними та вимагання грошей чи додаткових матеріалів.

Професійні злочинці оперують у соцмережах та месенджерах, а також у мережевих іграх. Жертвою сексторшену можна стати у будь-якому додатку чи онлайн платформі, через які можна надсилати фото та відео.

Статистика

В Україні наразі немає статистичних даних щодо сексторшену, але згідно з міжнародними джерелами [2] в мережі з'являється все більше зображень оголених дітей, і вік поступово знижується.

Міжнародна статистика стверджує, що близько 50% підлітків отримували або надсилали зображення інтимного характеру в мережі та стикались з пов'язаним із ними шантажем. Інколи це відбувається навіть без реального підґрунтя у вигляді інтимного контенту – злочинці діють навмання (надсилають повідомлення всім дітям, чиї профілі є відкритими), намагаючись шантажувати. Також шантажистами можуть стати реальні друзі після сварки, образи чи непорозуміння.

Причини

Через необізнаність щодо ризиків та дій в таких випадках діти та підлітки стають жертвами злочинців, які використовують спеціальні підходи в онлайн комунікації: погрожують нанести шкоду дитині чи членам її родини, якщо вона не надішле фото;

залякують створити неіснуючий сексуалізований контент - поєднуючи обличчя дитини з тілом іншої людини через спеціальні додатки, якщо дитина не зробить те, що злочинці вимагають;

залякують вчинити суїцид, якщо дитина чи підліток не надішле оголене фото;

обмін грошей чи подарунків на такий контент від дитини чи підлітка;

Наслідки

Наслідки сексторшену мають однаковий вплив на дівчат та хлопців будь-якого віку. Згідно досліджень **1 з 3 дітей, які мали досвід сексторшену, наносили собі шкоду, вчиняли спроби самогубства через отриману психологічну травму.** Більшість, хто зіштовхнувся з цим явищем, повідомляють про **відчуття самотності, високої тривоги та депресивні думки.**

Психологічна травма, спричинена цим ризиком, впливає на всі сфери життя жертви. Сюди відносять зниження продуктивності, відмову від відвідування навчання, а також уникання місць, де потенційно можна зустрітись зі злочинцем. Тобто, дитина знаходиться в постійній тривозі та переживає страх. [3]

Жертви сексторшену можуть відчувати стигму суспільства через неприйняття, приниження, ізоляцію та звинувачення у тому, що відбулось.

3. Онлайн грумінг

Онлайн-грумінг — це побудова дорослим/групою дорослих осіб довірливих стосунків з дитиною (підлітком) з метою сексуального насильства онлайн чи у реальному житті. Зазвичай злочинці (або злочинні угруповання) реєструються в соціальних мережах під виглядом підлітків чи налагоджують контакт зі школярами в онлайн іграх, через електронну пошту та ін. Діти можуть знати або не знати, що спілкуються з дорослими. Злочинці можуть додаватися дитині у друзі, розсилати особисті повідомлення, переглядати сторінки дітей і шукати серед них таких, яким бракує любові та турботи вдома.

Статистика

В Україні наразі немає статистичних даних щодо випадків онлайн грумінгу, але згідно дослідження американської організації THORN, яка була створена Ештоном Катчером та Демі Мур, серед опитаних 2 100 дітей-жертв онлайн-грумінгу кожній четвертій дитині було 12 років або менше, 62 % дітей погоджувалися на вимагання злочинців та для 68 % з них погрози та вимоги не припиняли збільшуватися навіть після надсилання матеріалів.

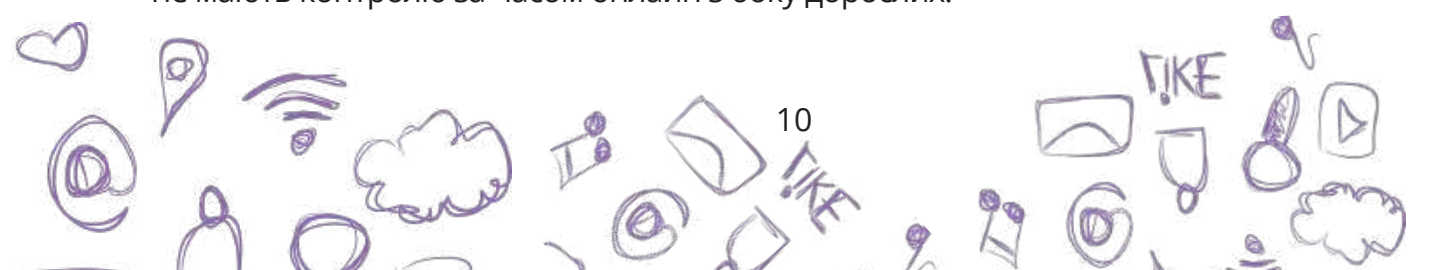
Причини

Через таке психологічне пригнічення та страх дитини більшість випадків онлайн-грумінгу залишаються прихованими й не доходять до слідчих органів, хоча це тяжкі злочини (виготовлення дитячої порнографії, розбещення, вимагання та шантажування) і законодавство України передбачає за це кримінальну відповідальність.

Найчастіше онлайн грумінгу піддаються діти [4], які:

- відчувають труднощі з однолітками, включаючи соціальні та комунікаційні проблеми;
- мають низьку самооцінку;
- мають обмежену обізнаність щодо ризиків в Інтернеті (наприклад, можуть відноситись до всіх онлайн знайомих, як до вірних друзів);
- не мають контролю за часом онлайн з боку дорослих.

Такі діти можуть відчувати самотність та тривогу і писати про це у себе на сторінках у соціальних мережах: «мене ніхто не любить, навіщо я народився/лася» або «мені дуже самотньо», - особливо після конфліктів у родині чи з однолітками.

Протягом деякого періоду злочинець може вести листування з такою дитиною, будуючи довірливі стосунки. Та з часом може отримувати від неї відвертіші світлини, ніж дитина зазвичай розміщує у себе на сторінці.

Злочинець вимагає більш інтимні фото/відео або особисті зустрічі, погрожуючи надіслати попередні фото батькам дитини та всім її друзям, а також розмістити біля школи дитини.

Шантаж та здирництво часом відносять саме до економічного насильства – разового або періодичного вимагання грошей, речей під тиском і примусом, включаючи загрозу застосування фізичної сили, розголошення певних відомостей, поширення чуток і пліток. Такі дії завдають жертві не тільки матеріальної, а й моральної шкоди від завданих фізичних і психологічних страждань (болі, страху, приниження)[5]

Наслідки

Потрапивши в таку складну ситуацію, діти відчують самотність, відчай та безвихідь, тому погоджуються на всі умови кривдників. Часто у жертви виникає відчуття провини за те, що трапилось, чи думка, що вона на це заслуговує.

Злочинець порушує довіру дитини і ця зрада впливає на подальшу побудову відносин дитиною з оточуючими. У таких ситуаціях жертва схильна відмовлятися від подальших близьких стосунків протягом довгого часу, часом – і всього життя.

4. Кібербулінг

Кібербулінг — систематичне цькування та вчинення насильства за допомогою засобів електронної комунікації. Він може відбуватися в соціальних мережах, месенджерах, ігрових платформах та мобільних телефонах. Це неодноразова поведінка, спрямована на залякування, провокування гніву чи приниження тих, проти кого він спрямований.

Статистика

Згідно статистики в Україні 29% опитаних підлітків хоч раз ставали жертвами кібербулінгу, а 16% були змушені пропускати через це шкільні заняття. Також більше половини молодих людей вважає, що проблему кібербулінгу може вирішити сама молодь. 14% молодих людей вбачають необхідність залучення школи й ще 12% — інтернет-провайдерів.

Міжнародна статистика [6] наголошує на тому, що:

35% відправляли скріншот чужого фото чи статусу заради жарту;
22,5% випадків стосуються цькування через коментарі;
61% підлітків, які заявляють про кібербулінг, кажуть, що причина - їхня зовнішність;
7 з 10 молодих людей мали досвід кібербулінгу до того, як їм виповнилось 18 років.

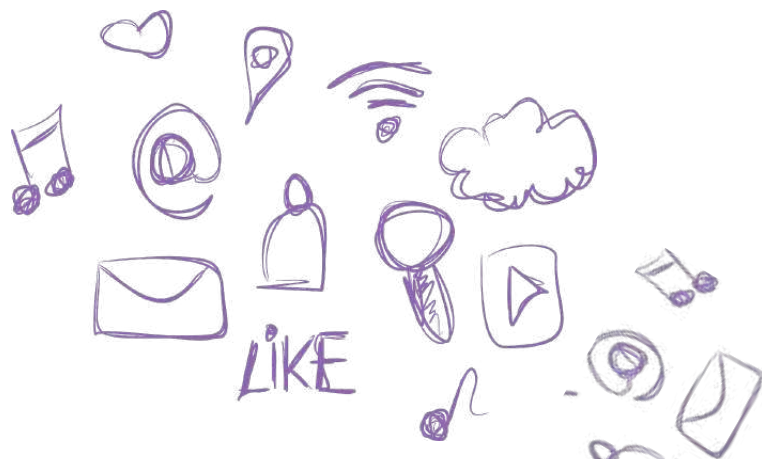

Причини

Кібербулінг у дитячому середовищі може виникати з різних причин [7]:
потреба кривдника відчувати себе сильнішим за когось;
жага популярності;
низька самооцінка та бажання самоствердитись;
неусвідомлення дитини, що його чи її дії комусь шкодять;
відсутність співпереживання та емпатії.

Булінг за допомогою засобів електронної комунікації небезпечний для психологічного здоров'я жертв. Цькування часто призводить до депресії та інших розладів серед дітей та підлітків, у них знижується самооцінка, вони частіше думають про суїцид, а іноді справа дійсно доходить до самогубства.

Наслідки

Коли відбувається кібербулінг, то у дитини може виникнути відчуття, що її атакують всюди, навіть вдома, і порятунку немає. Наслідки можуть бути тривалими і впливати на дитину різними способами:

- психологічно — дитина засмучена, відчуває себе збентежено, іноді навіть злою;

- емоційно — почуття сорому та втрата зацікавленості в улюблених речах, зміна настрою;

- фізично — почуття втоми (втрата сну) або навіть такі симптоми, як болі в животі та головний біль.

5. Порнографічний контент

Відповідно до статті 1 Закону України «Про захист суспільної моралі» [8] продукція порнографічного характеру – будь-які матеріальні об'єкти, предмети, друкована, аудіо-, відеопродукція, в тому числі реклама, повідомлення та матеріали, продукція засобів масової інформації, електронних засобів масової інформації, змістом яких є детальне зображення анатомічних чи фізіологічних деталей сексуальних дій чи які містять інформацію порнографічного характеру.

Перегляд порнографії у дитячому віці нормалізує раннє сексуальне експериментування та заохочує сексуальну активність задовго до того, як діти будуть емоційно, соціально чи інтелектуально готові до цього. Часто такий матеріал зображає секс як випадковий, незахищений та часом насильницький.

Статистика

9 з 10 хлопчиків та 6 з 10 дівчат бачать порнографічний контент у віці до 18 років. [9]

Третина хлопчиків до 10 років бачила порнографічний контент.

Дві третіх дітей натрапляють на такий контент небажаючи того.

У дослідженні доктора Дженнінгс Брайанта більше 66% хлопців та 40% дівчат повідомили, що хочуть спробувати деякі сексуальні форми поведінки, які вони побачили в засобах масової інформації. [10]

Причини

діти потрапляють на порнографічний контент або через помилкове введення запиту у пошуковій системі, якщо мають власну пошту, то там можуть отримати спам лист, або почули про це у компанії друзів чи від старших людей і вирішили дослідити це питання;

реклама такого контенту може з'явитися на екрані, коли дитина шукає якусь інформацію в Інтернеті;

підлітки часом вивчають порнографічний матеріал для того, щоб більше дізнатись про статеві стосунки. Для когось це як спосіб отримати задоволення.

Наслідки

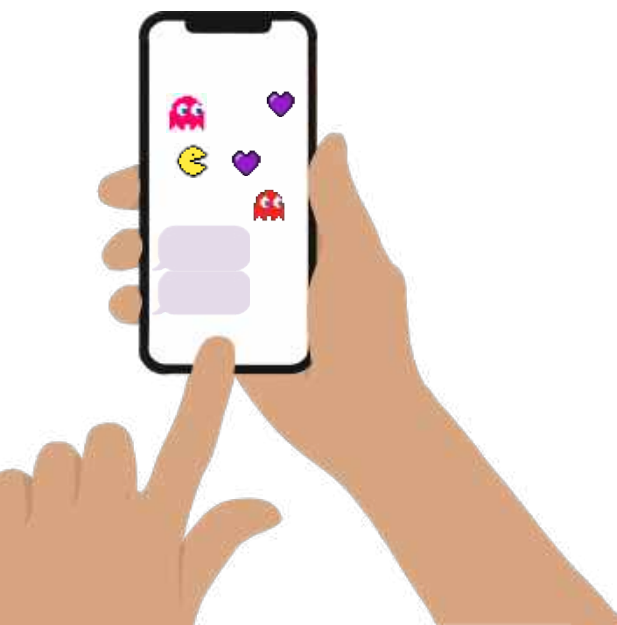

Перегляд порнографії дитиною – це психологічна травма, яка в тому числі формує у дитини нездорові очікування щодо сексуальних стосунків та ранню сексуалізацію. Порнографічний контент у більшості – це матеріали, які зображують принизливі статеві відносини та ніби задоволення від цього тих, хто бере участь. Найчастіше такий контент зображує приниження жінок та насильницькі дії щодо них. У тих, хто переглядає такий матеріал систематично, може скластись враження, що жінці має подобатись таке і в реальному житті. [11]

Дослідження [10] встановило, що чим більше підлітки бачили сексуальний зміст у фільмах, тим раніше вони починали статеві стосунки і тим більше вони мали випадковий, незахищений секс.

У міру дорослішання дитини система її реакції на стрес стає невірноваженою.

Порнографія – це один із тригерів стресу. Вивільнення кортизолу має подвійний вплив на мозок. По-перше, велика кількість кортизолу погіршує роботу префронтальної кори, а по-друге, це може посилити почуття тривоги чи депресії. [12]

6. Інші ризики: надмірне захоплення онлайн іграми

Надмірне захоплення онлайн іграми - неконтрольоване використання онлайн ігор.

Статистика

Орієнтовно щотижня діти 3-4 років проводять в іграх 6 годин 12 хвилин, у віці 12-15 років цей показник збільшується до 13 годин 48 хвилин. [13]

52% дітей грають в онлайн ігри з тими, кого вони не знають. [14]

17% дітей мали досвід кібербулінгу під час гри.

Причини

• в іграх є можливість діяти так, як того хоче дитина. Також, тут створюється відчуття спорідненості - всі учасники мають однакові інтереси та захоплення. Тому в онлайн іграх є спеціальні чати та додаткові форуми, в яких можна поспілкуватись з однодумцями. [15]

• кожна нова перемога дарує відчуття ейфорії, від чого з'являється бажання досягати такого стану знов та знов.

• онлайн-рольові ігри занурюють гравця в сюжет у режимі реального виміру через, здавалося б, нескінченну можливість знаходження більш потужних інструментів для проходження ігрової місії. Це вимагає багато часу, який буде націлений лише на ігрову діяльність. [16]

Наслідки

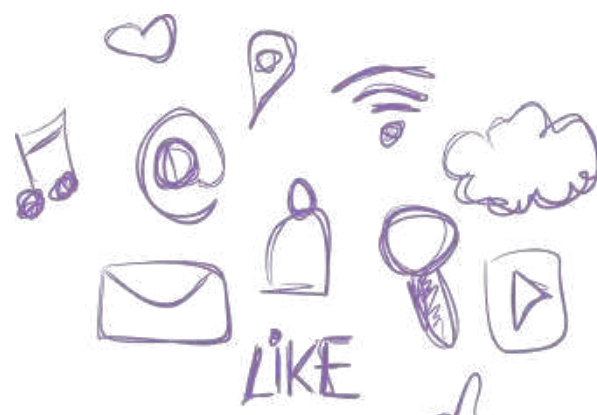
• надмірне захоплення онлайн іграми та відсутність живої комунікації впливає на недостатній розвиток соціальних контактів дитини та емпатії. [17]

• багато онлайн-ігор дозволяють гравцеві взаємодіяти з іншими за допомогою текстового чи голосового чату, тож дитина може піддаватись загрозам, образі, а часом може брати участь у знущанні над іншими. Дівчата геймери часто є об'єктом сексуальних домагань.[18]

Часом така поведінка може стати нормою і для реального життя.

• надмірне захоплення іграми може змішувати відчуття реальності та фантазії. [19]

• надмірне захоплення онлайн іграми, через відсутність фізичної активності, також можуть мати поганий вплив на здоров'я дітей, в тому числі призводити до ожиріння, судом та м'язевих розладів.

Джерела:

1. Доступ: <https://www.guardchild.com/teenage-sexting-statistics/>
2. Доступ: <https://www.safecommunitiesportugal.com/wp-content/uploads/2015/02/Sextortion-Advice-for-Parents-Feature-Algarve-Resident.pdf>
3. Доступ: https://images.transparencycdn.org/images/2020_Report_BreakingSilenceAroundSextortion_English.pdf
4. Доступ: <https://learning.nspcc.org.uk/research-resources/briefings/grooming>
5. Попередження насильства у закладах освіти. Методичний посібник для педагогічних працівників. БФ «Здоров'я жінки і планування сім'ї». – Київ: 2019 - https://iite.unesco.org/wp-content/uploads/2019/11/Poperedzhennya-nasilstva_2019.pdf
6. Доступ: <https://firstsiteguide.com/cyberbullying-stats/>
7. Доступ: <https://resources.uknowkids.com/blog/understanding-cyberbullying-why-it-happens-and-how-to-prevent-it>
8. Ст. 1 ЗУ Про захист суспільної моралі від 20.11.2003 № 1296-IV - https://kodeksy.com.ua/pro_zahist_suspil_noi_morali/statja-1.htm
9. Доступ: <https://everaccountable.com/blog/how-pornography-affects-teenagers-and-children/>
10. Доступ: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/real-healing/201208/overexposed-and-under-prepared-the-effects-early-exposure-sexual-content>
11. Доступ: <https://everaccountable.com/blog/how-pornography-affects-teenagers-and-children/>
12. Доступ: <https://www.protectyoungminds.org/2018/07/17/5-ways-kids-brains-susceptible-porn/>
13. Доступ: <https://www.internetmatters.org/resources/online-gaming-advice/the-basics/>
14. Доступ: <https://www.esafety.gov.au/parents/big-issues/gaming>
15. Доступ: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/automatic-you/201808/kids-gaming-obsession-isn-t-really-about-the-games>
16. Доступ: <https://www.raisesmartkid.com/10-to-16-years-old/6-articles/treat-childs-video-game-addiction>
17. Доступ: <https://eagleranchacademy.com/teens-and-gaming-addiction-a-practical-guide-to-dealing-with-it/>
18. Доступ: <https://cmch.tv/parents/video-games/>
19. The positive and negative effects of video games - https://www.open.edu/openlearn/ocw/pluginfile.php/559731/mod_resource/content/4/The%20Positive%20and%20Negative%20Effects%20of%20Video%20Games.pdf

